

КРАСНОДАРСЬКИЙ КРАЙ — адміністративно-територіальна одиниця у Південному федеральному окрузі Російської Федерації, у західній частині Прикавказзя та Великого Кавказу, переважно на Кубані, у межах місця компактного проживання українців у 19 — 1-й третині 20 століть. Омивається на Пд. Зх. Чорним морем, на Пн. Зх. — Азовським морем і Керченською протокою, межує на Пн. Сх. з Ростовською областю, на Сх. — з Ставропол. краєм, на Пд. Сх. — з Карачаєво-Черкес. Респ. (усі — РФ), на Пд. — з Грузією (Абхазія), через Керчен. протоку — з Україною (див. Автономна Республіка Крим). У пд. частині — Респ. Адігея (оточена територією К. к.). Площа 75 485 км² (41-е м. серед ін. суб'єктів РФ). Насел. 5 404 273 особи (2014; 3-є м. після Москви та Моск. обл.). Густота 71,59 осіб/км². Міські жит. складають 52,7 %. За переписом 2002, проживало 4436,3 тис. (86,6 %) росіян (з них козаків — 17,5 тис., або 0,3 %; станом на 2010 — відповідно 4522,9 тис., або 88,3 % і 5,3 тис., або 0,1 %), 274,6 тис., або 5,4 % вірмен (281,7 тис., або 5,5 %), 131,8 тис., або 2,6 % українців (83,7 тис., або 1,6 %), 26,5 тис., або 0,5 % греків (22,6 тис., або 0,4 %). Серед ін. національностей — татари (0,5 %, 2010), білоруси, грузини, адигейці, цигани (усіх — по 0,3 %), німці, турки, азербайджанці (усіх — по 0,2 %). Адм. центр — Краснодар (192,19 км²; 805 680 осіб, 2014). Поділяється на 7 міських округів — Місто Краснодар (841,36 км²; 893 347 осіб, 2014), Місто-курорт Сочі (відповідно 3502 та 473 206; Сочі, 176,77 та 399 673), Місто Новоросійськ (835 та 313 307; Новоросійськ, 81,1 та 256 580), Місто Армавір (279,2 та 210 505; Армавір, 191 799 осіб), Місто-курорт Анапа (981,86 та 167 095; Анапа, 66 776), Місто-курорт Геленджик (1227,5 та 104 439; Геленджик, 65 059), Місто Горячий Ключ (1755,6 та 60 444; Горячий Ключ, 33 459); та 37 муніцип. р-нів (найбільша кількість осіб проживає у Апшерон., Белоречен., Дінс., Ейському, Кавказ., Канев., Красноармей., Крим., Курганін., Север., Слав'ян., Темрюц., Тимашов., Тихорец., Туапсин. і Усть-Лабінському). Серед великих міст також — Ейськ (85,8 тис. осіб, 2014), Кропоткін (80 тис.), Слав'янськ-на-Кубані (65 тис.), Туапсе (63 тис.), Лабінськ (61 тис.), Тихорецьк (59,9 тис.), Кримськ (57,1 тис.), Тимашовськ (52,9 тис.), Белореченськ (52,6 тис.).

Гол. річка регіону Кубань з однойм. назвою (площа басейну 58 км²; довж. 870 км, у межах краю — 662 км; бере початок побли. г. Ельбрус у Карачаєво-Черкесії та впадає побли. м. Темрюк К. к. у Азов. море) поділяє край на пн. — рівнинну (2/3 тер.; Кубано-Приазов. низовина, Прикубан. похила рівнина) та пд. — передгірну та гір. (1/3 тер.; зх. високогірна ділянка Великого Кавказу, найвища точка — г. Цахвоа, 3345 м) частини. У берег.

лінії Чорного моря виділяються Новорос. і Геленджиц. бухти, п-ови Таманський і Абрау, Азов. моря — Темрюц. і Ясен. затоки. На Сх. К. к. — країна Ставропол. височини. Окрім Кубані, гідрогр. сітку (7751 річка заг. довж. 29 125 км) краю утворюють її притоки Уруп, Лаба, Біла, Пшиш, Пшеха, Псекупс, Афіпс, Адагум та ін. Протікають річки бас. Азов. моря Ея, Челбас, Бейсуг, Кірпи́лі. Річки Чорномор. узбережжя невеликі, найбільші з них — Мзимта, Пшава, Джубга. 2,4 % тер. К. к. займають понад 1 тис. озер. Створ. понад 2 тис. водосховищ (найбільше на Пн. Кавказі — Краснодарське на р. Кубань, площа 397,8 км²; Варнавинське у руслі р. Адагум, площа 45 км²; Крюківське, яке призначене для накопичення паводк. вод гір. рік Іль, Хабль, Ахтир, Бугундир та ін., площа 40,2 км²; Ганжинське у руслі р. Ганжа, яка впадає у Білу, 4,4 км²) і ставків. На тер. К. к. виявлено понад 60 видів корис. копалин, зокрема розробляються поклади нафти (видобуток розпочато у 1860-х рр.; загалом понад 50 родовищ, з них нині експлуатуються понад 20, найпродуктивніше — Анастасієвсько-Троїцьке, 25 % за сукуп. кількістю в краї), природ. газу, цемент. мергелю (побл. Новоросійська), вапняку, пісковика, глини, гравію, кварц. піску, кам'яної солі та гіпсу (Шедок. родовище), йодобром. вод (Слав'яно-Троїц. родовище містить бл. 30 % від заг.-рос. запасів), мають перспективу видобутку руди ртуті, урану, марганцю, кам'яно-самоцвіт. матеріал, титан-цирконієві розсипища, руди золота, рідкіс. металів, поліметалів. Експлуатуються поклади лікув. мінерал., термал. і пріс. питних вод, мулові грязі Чембур., Солоного і Ханського озер, Витязев. та ін. лиманів (курорти Сочі, Анапа, Геленджик, Горячий Ключ, Ейськ). Ґрунти здебільшого чорноземні. Клімат на переваж. тер. — помірно-континентальний, на Чорномор. узбережжі — від напівсухого середземноморського до вологого субтропічного; у горах проявляється висотна кліматична зональність. Середня температура січня на рівнинах -3-5 °С, на Чорномор. узбережжі — 0-+6 °С (у Сочі — +5,9 °С), середня температура липня +22-24 °С. Щорічно випадає від 400-600 мм у рівнинній до 3242 мм і більше вологи у гір. частинах. Серед природ. багатств К. к. важливе місце займають ліси, їхня заг. пл. складає понад 1,8 млн га. Зростають пром. значення дубові та букові масиви (становлять відповідно 49 і 19 %), темнохвойні гір. ліси (ялина, пихта), ялівцеві рідколісся з домішками фісташки туполистої, а також субальпій. і альпій. луки. У фауні — 86 видів ссавців, 20 — плазунів, понад 300 — птахів, 11 — земноводних. У Червону книгу РФ занесено 117 видів, зокрема перегузня звичайного, видру кавказьку, беркута, зміїєда, коровайку, дрофу, косаря,

орла-могильника, степового орла, орлана-білохвоста, пеліканів кучерявого та рожевого, сокола, сапсана, скопу, кречета, стрепета, тетерева кавказького. У лиманах і річках — багато пром. видів риб — інтродуктов. товстолобик, білий амур, сазан, сом, карась, марена, пічкур, головень, щука, окунь, судак, у прибереж. водах Чорного і Азов. морів — значна кількість бичків, кефаль. Об'єкти природно-заповід. фонду: міжнар. значення — Кавказ. біосфер. заповідник (1999 його тер. у складі Зх. Кавказу віднесена до Світ. спадщини ЮНЕСКО), група лиманів між річками Кубань і Протока, Ахтар.-Гривен. група лиманів; федерал. — Сочин. нац. парк, Приазов. природ., Тамано-Запороз. орнітол., Сочин. ботан. заказники, рекреац. зони федерал. значення у межах округів сан. охорони міст-курортів Сочі, Анапа, Геленджик; регіон. — 12 заказників, понад 400 пам'яток природи, дендропарк Пд. культури в Сочі.

К. к. утвор. 1937 разом з Ростов. обл. унаслідок поділу Азово-Чорномор. краю, який існував від 1934 з центром у Ростові-на-Дону. До рос.-турец. війн 1768–74, 1787–91, 1828–29 та козац. колонізації ці землі перебували під протекторатом Осман. імперії та Крим. ханства. 1793 чорномор. козаки серед боліт у коліні р. Кубань (т. зв. Карасунський Кут) за взірцем Запороз. Січі заклали прикордонну фортецю, від якої веде свою історію сучас. Краснодар. У наступ. році в «Порядку заг. користі» для нобозбуд. поселення закріплено міські права, тоді ж названо Катеринодаром (до 1920). Цей документ водночас обумовлював порядок розселення, упр. і землекористування в Чорномор. козац. війську. Краснодар виконував роль ставки отаманів Чономор. (від 1860 — Кубан.) козац. війська. У місті базувалися Військ. канцелярія та Військ. правління, перебував нач. Чорномор. кордон. лінії. До закінчення Кавказ. воєн 1817–64 у Катеринодарі мешкали виключно чорномор. козаки. Від початку був знач. торг. центром, щорічно відбувалися Благівіщен., Троїц., Преображен. і Покров. ярмарки, функціонував міновий двір. Подальшому екон. зростанню міста сприяло прокладення 1888 залізниці Тихорецьк-К.-Новоросійськ. У 2-й пол. 1860-х рр. для запобігання повстань цар. урядом виселено значну кількість козац. жит. Однак унаслідок еміграц. потоків з Катеринослава і Полтав. губ. частка укр. насел. міста ще тривалий час продовжувала залишатися значною. 1867, коли з Катеринодара знято військ. статус, у ньому проживало 14 167 (з них 9632 козаки), 1897 — 65 606 (бл. 50 % українців), 1913 — 148 тис., 1926 — 162,5 тис. (29,9 % українців) осіб. У Катеринодарі жили та працювали визначні укр. діячі [В. Барка](#), [Я. Бігдай](#), [М. Вороний](#), [С. Ерастов](#), [А. Кащенко](#), [П. Короленко](#), [Я. Кухаренко](#), [С. Петлюра](#), [І. Попко](#), [Ф. Щербина](#) та ін. У період Рос. імперії тер. К. к. входила до складу Кавказ. намісництва з центром у Тифлісі (нині Тбілісі; 1845–60) та Кубан. обл. з центром у Катеринодарі (1860–1918; у 1896 була виокремлена Чорномор. губ. з центром у Новоросійську). 28 січня 1918 Кубан. крайовою військ.

радою на тер. Кубані була проголошена Кубан. нар. респ., яка фактично проіснувала до поч. березня 1920. Водночас більшовики у березні-квітні 1918 оголосили про утворення Кубан. рад. респ. з центром у Катеринодарі та Чорномор. рад. респ. з центром у Новоросійську, а у травні того ж року об'єднали їх у Кубано-Чорномор. рад. респ. з центром у Катеринодарі (у липні 1918 — січні 1919 разом з Ставропол. рад. респ. і Терс. рад. респ. — у межах Пн.-Кавказ. рад. респ. з центром спочатку у Катеринодарі, а від серпня 1918 — у м. П'ятигорськ, нині Ставропол. краю). Від серпня Катеринодар, а від жовтня 1918 й всю тер. сучас. К. к. контролювала Добровол. армія А. Денікіна, від травня 1920 — остаточно Червона армія.

У 1920 — лютому 1924 тер. сучас. краю перебувала у складі Кубано-Чорномор. обл. з центром у Краснодарі, лютому-жовтні 1924 — Пд.-Сх. обл. з центром у Ростові-на-Дону, 1924–34 — Пн.-Кавказ. краю з центром у Ростові-на-Дону. До 1930-х рр. в регіоні найчисельнішою була укр. етногр. група. За даними Всерос. перепису 1897, частка українців у Кубан. обл. складала 47,36 % (росіян — 42,56 %), причому майже половина з них проживала у зх. частині — Темрюц. (28 %) і Єйському (22 %) відділах. У Чорномор. губ. на той час частка українців становила 16,9 % (росіян — 42,8 %). 1926 на тер. земель, на основі яких згодом сформов. К. к., мешкало 45,48 % українців. За період від 1897 до 1926 їх чисельність зросла на 73,95 %. У 2-й пол. 1920-х рр. значна частка українців зосереджувалася у містах Приморсько-Ахтарськ (64,46 %), Кропоткін (35,48 %), Горячий Ключ (34,94 %), Анапа (32,68 %), Краснодар (29,88 %), Темрюк (26,17 %), Геленджик (25,04 %), Армавір (23,66 %), Новоросійськ (22,78 %), Тихорецьк (19,54 %), Туапсе (17,03 %); Темрюц. (86,98 %), Уман. (нині Ленінгр.; 85,12 %), Канєв. (84,54 %), Краснодар. (83,92 %), Брюховец. (82,76 %) р-нах Кубан. (61,48 %) округу; Анап. (61,73 %) і Геленджиц. (49,93 %) р-нах Чорномор. (35,66 %) округу; Успен. (43,9 %), Вознесен. (42,83 %), Отраднен. (41,72 %), Армавір. (40,98 %), Григорополіс. (39,12 %), Лабін. (31,58 %), Кропоткін. (31,47 %), Курганін. (21,97 %), Петропавлов. (13,9 %) р-нах Армавір. (32,27 %) округу; Хадижен. (47,6 %), Дандуков. (41,75 %) та Белоречен. (41,64 %) р-нах Майкоп. (29,73 %) округу. Значне переважання українців сприяло проведенню 1926–32 на Кубані політики українізації. Тоді у понад 400 школах навч. дітей здійснювалося українською мовою, у Краснодарі виходили укр. газети, функціонували Пн.-Кавказ. укр. агропед. інститут ім. М. Скрипника (нині [Кубанський державний університет](#)), укр. театр, б-ки, видавництва, літ. об'єднання, Полтав. і Уман. пед. технікуми готували вчителів для всього Пн. Кавказу. Після згортання політики коренізації на Кубані почали проводити насильниць. деукраїнізацію, здійснювати репресії серед укр. інтелігенції. Кубанці, як і жит. УСРР, потерпали від голо-домору 1932–33. У ці роки від голоду в Краснодарі

померло бл. 40 тис. осіб, на тер. сучас. К. к. і прилеглих укр. анклавів — бл. 800 тис. — 1 млн осіб. Унаслідок голодомору, репресій, процесів асиміляції та етніч. конверсації, масових міграц. потоків росіян з пд.-рос. і центр. обл. РФ до кін. 1930-х рр. чисельність укр. насел. на Кубані зменшилася на 89,2 %. За переписом 1939, у К. к. проживало 4,9 % українців та 88,1 % росіян, 1959 — відповідно 3,9 % і 90,9 %, 1970 — 3,8 % і 89,8 %, 1979 — 3,6 % і 89,2 %, 1989 — 3,9 % і 86,7 %. Наприкінці 1980-х рр. найбільша концентрація українців була у Краснодар. (14,25 %), Сочин. (12,03 %), Новорос. (7,11 %), Армавір. (3,41 %), Геленджиц. (2,3 %) міських радах. 1937 до новоутвор. К. к. увійшли 14 міст, 71 р-н, Адигей. автономна обл. (від 1991 — РСР Адигея, від 1992 — сучасна назва). У серпні-вересні 1942 нім. війська окупували 92 % тер. краю, рад. владою контролювалися лише деякі р-ни Чорномор. узбережжя. Під час окупації нацисти вбили понад 61,5 тис., на примус. роботи до Німеччини вивезли понад 130,5 тис. осіб. К. к. був визволений рад. армією в ході битви за Кавказ 1942-43. Наприкінці 1980-х рр. зареєстровано громад. організацію Кубан. козац. військо. У 1990-х рр. засн. Товариство українців Кубані. Від 1996 виходить «Вісник Товариства української культури Кубані».

Нині К. к. входить у Пн.-Кавказ. екон. р-н. У грош. еквіваленті об'єм пром. продукції вдвічі перевищує об'єм с.-г. продукції. Водночас край виробляє 7 % від валової рос. с.-г. продукції (1-е м.): вирощує 17,3 % цукр. буряків, бл. 10 % зерна, випускає 37 % виноград. і 5,6 % шампан. та ігристих вин, 34,7 % цукру, 24,2 % круп, 22,5 % олії, 15 % насіння соняшнику, 6,7 % плодоовоч. консервів, 6 % плодів і ягід, 5,6 % овочів, 6,5 % суціл. молоч. продукції, 3,4 % тварин. жиру. У пд.-передгір. частині — чайні плантації (К. к. є єдиним регіоном РФ з вирощування чаю). Підпр-ва К. к. виготовляють 23 % рос. взуття (1-е м.) і 6,6 % цементу (2-е м.). У заг. об'ємі пром. продукції 80 % припадає на обробне виробництво (випуск харч. продуктів, напоїв і тютюну — 47,4 %, буд. матеріалів — 13,6 %, нафтоперероблення — 11 %, машинобудування — 10,4 %, металургія і випуск готових метал. виробів — 5,3 %, хім. пром-сть — 4,6 %, ліс., деревообробна, целюлозно-папер. промисловості та полігр. діяльність — 4 %, легка пром-сть — 1,2 %), 16,4 % — на виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, 3,3 % — на видобуток корис. копалин (з них понад 75 % — паливно-енергетичні). Найбільші пром. центри: Краснодар (зосереджено 1/3 крайового пром. потенціалу), Новоросійськ, Армавір, Тихорецьк, Кропоткін, Єйськ. Мор. порти Новоросійськ (вантажобіг 110 млн т щорічно) і Туапсе (20 млн т) забезпечують перевалювання 75 % сухих вантажів, що проходять через порт. госп-во Пд. Росії, обслуговують третину рос. експорту нафти. Серед ін. знач. мор. вантаж. портів — Єйськ (1,3 млн т), Темрюк і Кавказ (Темрюц. р-н). Важливі мор. пасажир. порти: Анапа, Сочі. Налагоджено судноплавство на р. Кубань; річк.

порт — Краснодар. Довжина залізниць 2088 км; залізничні вузли: Краснодар, Армавір, Кропоткін, Белореченськ, Тимашовськ, Кримськ. Аеропорти: Краснодар (Пашковський), Сочі (Адлер; обидва — між-нар.), Анапа, Геленджик. Проходять міжнар. нафто-провід «Тенгіз-Новоросійськ» і газопровід «Росія-Туреччина». Важлива галузь економіки — туризм (Анапа, Геленджик, Гарячий Ключ, Єйськ, Сочі, Туапсе). У К. к. — 11 держ. ВНЗів, 71 заклад початк. і 139 серед. профес. навч., 1270 денних заг.-осв. шкіл, 1483 дошкіл. заклади. Найбільші ВНЗи, гол. наук. установи, музеї і б-ки розташ. у Краснодарі (НДІ Рос. академії с.-г. наук: тваринництва, с. господарства ім. П. Лук'яненка, зберігання і перероблення с.-г. продукції, вет., овоч. і картопляного господарства, олій. культур, біол. захисту рослин, рису, жирів, цукр. буряків і цукру; Пн.-Кавказ. зонал. НДІ садівництва і виноградарства, Інновац.-технол. центр «Кубань-Південь»; Кубан. технол. університет, Кубан. університет, Кубан. аграр. університет, Держ. університет культури і мистецтв, Кубан. університет фізичної культури, спорту та туризму, Університет МВС РФ, Військ. авіац. інститут, Держ. консерваторія, Муніцип. мед. інститут старшої сестрин. освіти; 4 крайових б-ки, зокрема універсал. наук. ім. О. Пушкіна та дит. ім. братів Ігнатових, центр. бібліотечна система та її 35 філій, Держ. істор.-археол. музей-заповідник ім. Є. Феліцина, Краснодар. крайовий худож. музей, Театр драми ім. М. Горького, Крайовий театр ляльок, Краснодар. крайова держ. філармонія ім. Г. Пономаренко), Армавірі, Єйську, Новоросійську, Сочі, Анапі. Далеко за межами краю та РФ отримав популярність [Кубанський козацький хор](#). Фестивалі: між-нар. — слов'ян. культури «Слов'янськ» у Слав'янську-на-Кубані (від 2004), «Голоси традицій» у Темрюку (від 2006), пам'яті М. Ростроповича у Краснодарі (2007), орган. музики та джазовий «Чорне море» у Сочі (від 1993), джазовий у Анапі; крайові — «Кубан. муз. весна» (від 1967), фольклор. «Золоте яблуко» (від 1987) у Краснодарі, «Прем'єра» у Армавірі, «Анап. муз. весна»; конкурси: міжнар. — піаністів ім. М. Балакірева «Рос. музика» у Краснодарі (від 2004), фольклор. мистецтва «Жива культура» у Темрюку (від 2007); всерос. — муз. колективів «Теміжбец. вечори» ім. генерала В. Афанасьєва (від 2003, Кавказ. р-н). У Краснодарі виходять крайові газети «Вольная Кубань», «Кубанские новости», «Кубань сегодня», «Краснодарские известия», «Краевые новости».

На тер. К. к. виявлено численні дольмени (Джубгінський, Волконський, в урочищі «Богатирка», pobl. аулу Великий Кічмай і с-ща Салоніки Лазарев. р-ну округу Місто-курорт Сочі), витвори, пов'язані з майкоп. і кобан. культурами, скіф. періодом (кургани: Келермес, Костромські, Ульські), збереглися руїни антич. міст (Фанагорія, Горгіпія, Гермонаса, Кепи), фортець і поселень на узбережжі Чорного моря, Таман. і Темрюц. заток. Середньовічні пам'ятки також зосереджені пере-

важно на узбережжі. Пам'ятки архітектури: комплекс будівель Катеринодар. військ. лікарні (нині дит. крайова лікарня; 1795–1816, 1864), церкви ікони Божої Матері «Всіх Скорботних Радість» (1844), св. Георгія Побєдоносця (1895–1903), Іллі Пророка (1907), собори св. Олександра Невського (1849–72, у 1932 розібраний, 2000–06 відновлений), Свято-Троїц. (1899–1910) і Свято-Катеринин. кафедральний (1900–14; обидва — арх. І. Мальгерб), будівля Товариства взаєм. кредиту (нині Держ. банк; 1906, надбудова 1912–14), готель «Централь» (1910), будинок купців Тарасових (нині прокуратура; 1913), водоелектролікарня ім. С. Бабич (1916), метал. водонапірна вежа (1929–32), ансамбль вокзалів (1950-і рр., арх. О. Душкін) у Краснодарі; фрагмент фортеці т. зв. Рос. воріт у Анапі (1783); Свято-Вознесен. церква у станиці Пластуновська Динського р-ну (1870–99); собор архангела Михаїла (1874–90), будівля б-ки ім. О. Пушкіна (1912), Зимовий театр (1934–37), адм. центр уповноваженого ВЦВК (нині худож. музей, 1936, арх. І. Жолтовський), залізнич. (1952, арх. О. Душкін) і мор. (1955) вокзали у Центр. р-ні, адлер. маяк (1898), цар. мислив. палац у смт Красна Поляна (1901), Свято-Георгіїв. церква у с. Лісне (1898–1915) Адлер. р-ну, комплекс санаторіїв «Зоря» і «Гірське повітря» (арх. брати Леонід і Олександр Весніни), санаторії ім. К. Ворошилова, ім. Г. Орджонікідзе (арх. І. Кузнецов), «Правда», Літній театр, маєстинські огляд. вежа на г. Ахун і дача Й. Сталіна (нині санаторій «Зелений гай»; усі — 1930-і рр.) у Хостин. р-ні округу Місто-курорт Сочі; вали Фанагорій. фортеці (1794), Покров. церква (1794, у 1911 реконструйована) у станиці Тамань Темрюц. р-ну. 7–23 лютого 2014 у Сочі пройшли зимові олімп. ігри, на яких Україну представляли 45 спортсменів (частина українців відмовилися брати участь у змаганнях на знак протесту проти кровопролиття у центрі Києва 18 лютого; укр. біатлоністки здобули 4 золоті в естафеті — Вікторія і Валентина Семеренки, Ю. Джима, О. Підгрушна — та 1 бронз. у спринті — Вікторія Семеренко — медалі). 7–16 березня на параолімпіаді змагалися 23 укр. спортсмени (у неофіц. медал. заліку посіли 4-е м. та загалом вибороли 25 медалей — 5 золотих, 9 срібних і 11 бронзових).

Рекомендована література

1. Михайлов Н. Т. Справочник по Ставропольской епархии. Екатеринодар, 1910;
2. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья. Москва, 1965;
3. Соколов Г. И. Античное Причерноморье. Памятники архитектуры, скульптуры, живописи и прикладного искусства. Ленинград, 1973;
4. Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв. Нальчик, 1974;
5. Канонников А. М. Природа Кубани и Причерноморья. Краснодар, 1977;
6. Борисов В. И. Реки Кубани. Краснодар, 1978;
7. Печерин А. И., Лозовой С. П. Памятники природы Краснодарского края. Краснодар, 1980;
8. Кубань туристская. Краснодар, 1985;
9. Основные административно-территориальные преобразования на Кубани (1973–1985). Краснодар, 1986;
10. По страницам истории Кубани. Краснодар, 1993;
11. Екатеринодар-Краснодар: два века города в датах, событиях, воспоминаниях [1793–1993]. Краснодар, 1993;
12. Бардадым В. П. Зодчие Екатеринодара. Краснодар, 1995;
13. Очерки истории Кубани с древнейших времен по 1920 г. Краснодар, 1996;
14. Марченко И. И. Сираки Кубани. Краснодар, 1996;
15. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года. Краснодар, 1997;
16. Казачинский В. П., Бондарь В. В. Архитектура и градостроительство Кубани XIX–XX вв. Краснодар, 2001. Ч. 1. Архитектура Екатеринодара до 1917;
17. 2002. Ч. 2. Градостроительство на Кубани с конца 18 в. до 1985;
18. 2003. Ч. 3. Градостроительство на Кубани до 1985;
19. Краснодарскому краю – 65 лет. Страницы истории в документах архивного фонда Кубани. Краснодар, 2002;
20. Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. IV–XIII вв. Москва, 2003;
21. Матвеев О. В., Ракачев В. Н., Ракачев Д. Н. Этнические миграции на Кубани: История и современность. Краснодар, 2003;
22. Лурье П. М., Панов В. Д., Ткаченко Ю. Ю. Река Кубань: гидрография и режим стока. С.-Петербург, 2005;
23. Кубань в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: Рассекреченные документы: В 3 кн. 2-е изд. Краснодар, 2005;
24. Кубановедение: Энциклопедия. Краснодар, 2008;
25. Бондарь В. В. Архитектура Кубани и Черноморья в конце XVIII – начале XX столетий: национальные, общероссийские и мировые тенденции // Много народов – один край. Проект «Краеведческая этнокультурная экспедиция». Краснодар, 2012;
26. див. також Кубань.

В. К. Чумаченко

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Краснодарський край / В. К. Чумаченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-2910>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).